

УДК 316.347

ЕТНОКУЛЬТУРНА ДИВЕРСИФІКАЦІЯ: РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ УКРАЇНИ НА ШЛЯХУ ДО МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМУ

Паронікян Анжела Арменівна – аспірантка Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Автором розкриті реалії та перспективи в Україні на шляху до мультикультуралізму у контексті етнокультурної диверсифікації вітчизняного суспільства. Визначено, що українське суспільство є вельми диверсифікованим. Автор зауважує, що розмаїття етнокультурних спільнот, які складають український народ, очолює низку проблемних питань, котрі стосуються майбутнього України. В Україні етнокультурне різноманіття спостерігається як стан етнічної «мозаїчності» зі слабкими чи конфліктними горизонтальними зв'язками між різними етнічними групами. Автор виділяє основні проблемні тенденції етнокультурної диверсифікації в Україні: повільний процес формування уніфікованої нації та одночасна дезінтеграція та прекарізація етнокультурних спільнот. В Україні означені процеси є змішаними і тому у соціумі створюються несприятливі перспективи щодо толерантного ставлення до етнічних спільнот. Констатується, що мультикультурний вектор, який має стати основою подальшої побудови вітчизняного суспільства, має бути включений у державну політику та громадський дискурс одночасно із посиленням процесів консолідації української нації.

Ключові слова: глобалізація, етнічність, етнокультурна диверсифікація, мультикультуралізм, прекарізація.

Автором раскрыты реалии и перспективы в Украине на пути к мультикультурализму в контексте этнокультурной диверсификации отечественного общества. Определено, что украинское общество является весьма диверсифицированным. Автор отмечает, что разнообразие этнокультурных сообществ, составляющих украинской народ, оголяет ряд проблемных вопросов, которые касаются будущего Украины. В Украине этнокультурное многообразие наблюдается как состояние этнической «мозаичности» со слабыми или конфликтными горизонтальными связями между разными этническими группами. Автор выделяет основные проблемные тенденции этнокультурной диверсификации в Украине: медленный процесс формирования унифицированной нации и одновременная дезинтеграция и прекарнизация этнокультурных сообществ. В Украине обозначенные процессы являются смешанными и поэтому в социуме создаются неблагоприятные перспективы относительно толерантного отношения к этническим сообществам. Констатируется, что мультикультурный вектор, который должен стать основой дальнейшего построения отечественного общества, должен быть включен в государственную политику и общественный дискурс одновременно с усилением процессов консолидации украинской нации.

Ключевые слова: глобализация, этничность, этнокультурная диверсификация, мультикультуралізм, прекарізація.

The author reveals the realities and perspectives in Ukraine on the way to multiculturalism in the context of ethnocultural diversification of domestic society. It's determined that Ukrainian society is highly diversified. The author observes that the diversity of ethnocultural communities that make up the Ukrainian people reveals a number of problematic issues concerning the future of Ukraine. In Ukraine, ethnocultural diversity is observed as a state of ethnic «mosaicism» with weak or conflicting horizontal ties between different ethnic groups. The author highlights that the main problem trends of ethnocultural diversification in Ukraine are the slow process of formation of a unified nation and the simultaneous disintegration and the prekarization of the ethnocultural communities. In Ukraine these processes are mixed and, therefore, create an unfavorable prospect of a tolerant attitude towards ethnic groups in society. It's noticed that the multicultural vector that should be the basis for the further construction of domestic society must be immediately included in the public policy and public discourse, along with the strengthening of the consolidation processes of the Ukrainian nation.

Keywords: globalization, ethnicity, ethnocultural diversification, multiculturalism, prekarization.

Сучасні глобалізаційні виклики потребують відповідного реагування з боку держави та громадянського суспільства. Одним з таких викликів є зменшення ролі національної держави та концепту нації у вимірі ідентичностей (на що вказують такі провідні соціологи сучасності, як З. Бауман, У. Бек, Е. Гідденс, М. Кастельс, М. Хардт та ін.). Одним із парадоксів сучасного глобалізованого світу стає актуалізація етнічності як фактора самовизначення спільнот і окремих індивідів, а також як чинника консолідації усередині держави. Будучи розпорощеними у формальному та смисловому середовищі

національних держав, етнічні спільноти потребують згуртування та одночасної взаємодії з іншими групами для реалізації своїх інтересів. У суспільствах, які прийнято називати поліетнічними, цей аспект взаємодії стає визначальним для виживання та розвитку усього соціуму. Відповідно, Україна як поліетнічна держава повинна віднайти структурні резерви для врегулювання на тлі компромісу та мультикультурної толерантності співробітництва багатьох етнокультурних спільнот, котрі проживають на її території. Для здійснення цієї місії актуальним є вивчення специфіки етнокультурної диверсифікації в Україні.

Розробкою проблематики мультикультуралізму займалися такі зарубіжні науковці як В. Кимлічка, Ч. Кукатас, Ч. Тейлор, А. Блум, А. Шлезінгер, Е. Паїн, І. Валлерстайн, С. Хантінгтон, А. Тойнбі, Е. Тоффлер та ін. Вивченням проблематики мультикультуралізму та його втілення в Україні займалися: О. Батіщева, Л. Горбунова, А. Гордієнко, О. Грищенко, С. Дрожжина, Т. Кулікова, І. Соломадін, В. Сусак, М. Стріха, Н. Висоцька, А. Колодій та ін.

Питання різноманіття етнічних спільнот та етнічної диверсифікації досліджується у роботах провідних зарубіжних науковців, таких як А. Бастіан, Дж. Беррі, Ю. Бромлей, П. Ван ден Берг, М. Кастельс, А. Коен, Д. Ротшильд, Е. Сміт, К. Янг та ін. У вітчизняній науковій літературі до аналізу тематики етнічної диверсифікації звертались такі науковці як О. Антонюк, К. Вітман, В. Євтух, В. Арбеніна, О. Картунов, О. Кривицька, О. Маруховська, М. Обушний, І. Онищенко, А. Кіссе, Г. Перепелиця та ін.

Натомість питання впливу етнокультурної диверсифікації в Україні на перспективи впровадження в Україні концепції мультикультуралізму були розроблені лише почасти. Відповідно виникає потреба ґрунтовного аналізу даної проблематики з огляду на актуальність впливу глобалізаційних та націєтворчих процесів на стан етнічних спільнот.

Автор має на меті розкрити специфіку етнокультурної диверсифікації українського суспільства в контексті перспектив реалізації державної політики мультикультуралізму.

Для розкриття специфіки етнокультурної диверсифікації в Україні нами використовуються наступні методологічні підходи, запропоновані свого часу українською вченою Н. Висоцькою [1, с. 116-117]: 1) демографічно-описовий – для опису етнокультурного різноманіття; 2) соціально-трансформативний – для визначення специфіки взаємодії явищ націєтворення та мультикультуралізму в умовах значної етнічної диверсифікації.

Термін «етнокультурна диверсифікація» (від лат. *diversus* – різний і *facere* – робити) у науковій літературі ще не здобув уніфікованого тлумачення. Однак основою інтерпретації цього явища переважна кількість дослідників вважає факт наявності на території одного етнополітичного чи етносоціального організму представників різних народів і культур, згуртованих у спільноти на основі етнічного походження їх членів, або відтворення факту наявності на одній території різних етнічних спільнот. На переконання Г. Бейкер, етнокультурна диверсифікація охоплює культурні відмінності етнічних і расових меншин, релігійних груп, мовні, гендерні розбіжності, вікові особливості та особливості, зумовлені економічним станом, фізичними й розумовими рисами [2, с. 12]. Тобто термін «етнокультурна диверсифікація» може означати як процес «розрізнення», так і фіксацію факту етнічної різноманітності. Відповідно, вітчизняний вчений В. Євтух пропонує розуміти етнокультурну диверсифікацію як наявність у рамках одного етнополітичного організму або структурованої людської спільноти з окресленими географічними межами груп населення чи окремих осіб, які є носіями різних етнічностей» [3, с. 278]. Таким чином, етнокультурна диверсифікація представляє собою явище, котрим обумовлюється розрізнення єдиного соціокультурного та етнополітичного середовища на основі об'єктивних та суб'єктивних факторів, що мають етнічне походження.

Найбільш повні дані про етнокультурну диверсифікацію населення України можна почерпнути з національного перепису, що відбувався у 2001 р. За переписом, у країні мешкають представники 134 національностей. Українці та росіяни разом складають 95,1% всього населення України, проте 99,33% формують представники 22 національностей [4]. С. Мельник вказує, що до незалежності України чисельність російського населення постійно зростала, а українського, навпаки, зменшувалася. Однак на час, коли проводився перепис, становище докорінно змінилося: кількість українців зростає, а росіян – зменшилася. Така ж ситуація спостерігається і з іншими національними меншинами, виняток становлять лише окремі національні громади (румуні, цигани, гагаузи тощо). Значне скорочення чисельності єврейського населення можна пояснити масовою еміграцією: 400 тис. євреїв виїхали з України протягом 1989-1996 рр. [5, с. 13].

Регіональний розподіл національних меншин України також не є однорідним. Окрім двох великих етносів країни (українців та росіян), 12 меншин досягають 0,1% від усього населення України. Українці та росіяни мешкають у всіх регіонах. Сімнадцять інших національностей досягають 1,15% від усього населення адміністративної одиниці в одній чи більше областях. Відсоток білорусів складає як мінімум 1,15% від усього населення у всіх областях України, окрім Тернопільської, Івано-Франківської та Закарпатської областей. Вірмени досягають 1,15% від усього населення у 13 областях, євреї – у 12, поляки – у 10, молдовани – у 9, татари – у 6, азербайджанці – у 5, болгарі – у 4, кримські татари – у 3, румуні,

цигани та грузини – у 2, гагаузи, греки, німці, угорці та словаки – в одній області [6]. Етнічні росіяни становлять найчисельнішу національну меншину в усіх регіонах України, за винятком Закарпатської та Чернівецької областей. У Закарпатській кількісно переважають угорці та румуни, а у Чернівецькій – румуни та молдовани. Слід також згадати і про русинів, які проживають у Закарпатській області.

Етнокультурне різноманіття України доводить не тільки демографічний, але й мовний фактор диверсифікації. Згідно перепису населення 2001 р. 67,53% населення України вважає українську своєю рідною мовою, 29,59% віддає перевагу російській. Дані перепису свідчать про те, що етнічна самоідентифікація не завжди збігається з лінгвістичною. Так, 14,77% етнічних українців вважає своєю рідною мовою російську. Така ж ситуація простежується у білорусів (62,46%), болгар (30,34%), євреїв (82,98%) та греків (88,47%). Натомість українська є рідною мовою для 70,96% поляків, 21,1% циган, 22,1% німців тощо [4]. Варто констатувати, що з часу перепису 1989 р. кількість українців зросла (з 72,73% у 1989 р. до 77,82% у 2001 р.), як зросла і кількість носіїв української мови (з 64,67% до 67,53%) [6].

Як бачимо, етнічна приналежність громадян України не завжди підкріплюється відповідною лінгвістичною складовою. Високий рівень мовної стійкості (збереження колективної або індивідуальної вірності своїй рідній мові) спостерігається, насамперед, у росіян, угорців, кримських татар, румунів, українців, гагаузів та молдован. Ці показники цілком відмінні для етнічних євреїв, білорусів, поляків, греків, німців тощо, які засвідчують значний рівень мовної асиміляції. У цілому ж представники не української і не російської національності в Україні становлять лише 4,9%. Відносно значна кількість населення вважає себе представниками іншого етносу (не українцями і не росіянами) у Чернівецькій (20,9%), Закарпатській (17,0%), Одеській (16,5%) областях та в Автономній Республіці Крим (17,4%), а найвищі показники іншомовного населення зафіксовані у Чернівецькій (19,6%), Закарпатській (16,1%), Одеській (11,8%) областях та в АР Крим (12,9%) [4].

Отже, демографічний та мовний фактори етнокультурної диверсифікації в Україні зображують суттєве регіональне розпорошення у місцях проживання етнічних українців, етнічних росіян й російськомовних українців, що створює конфліктогенний потенціал при відповідному рівні політизації етнічності, яка, наприклад, мала місце на початку 2014 р. та стала однією з причин початку Антитерористичної операції на Донбасі. Насамперед, відсутність системної взаємодії між найбільшими та найвпливовішими етнокультурними групами України опосередковується досить великим значенням індексу соціальної дистанційованості і середнім рівнем етнокультурної толерантності. Відомий вітчизняний соціолог Є. Головаха наводить інтегральний індекс національної дистанції, шкали якого розподіляються від низького рівня соціальної дистанції (1 бал) до високого (6 балів). За показниками, наведеного соціологом графіку, інтегральний індекс національної дистанції в Україні з 2008 по 2012 рр. залишався на рівні 5,2 бали (тобто рівень національної дистанційованості був критично значним), а у 2014 р. пішов на спад (рівень національної дистанційованості у 2016 р. склав 4,7 бали, що все одне 0,3 вище, ніж показники 1994 р.). При чому Є. Головаха прогнозує у найближчі роки збільшення національної дистанційованості до рівня 2012 р. і вище. Соціолог констатує, що в Україні наявні дуже великі дистанції між нами і тими, кого ми вважаємо іншими. Ми не можемо відкритися, хоча орієнтуємося на західне суспільство, в якому відкритість – одна з визначальних цінностей. Відкритість і довіра взаємопов'язані. Деякі живуть за принципом «треба довіряти, але перевіряти». Але без довіри немає еволюції і нормального розвитку [7].

Така ситуація диктується й різним соціально-економічним розвитком західних, центральних та східних областей України, а також організацією політичних структур, здебільшого сформованих на етнічній основі. За цих умов інші менш чисельні та менш впливові етнокультурні групи знаходяться у вразливому стані, обираючи між закриттям у традиційно-архаїчному середовищі спільноти, або позиціонує себе у постмодерністському напрямку, споконвічно ризикованому для етнокультурних груп, заснованому на деконструкції соціокультурних смислів. У цьому сенсі Ч. Ламажаа, яка пише, що архаїзація етнічних спільнот як процес масового стихійного звернення до архаїчної етнокультурної спадщини в умовах кризи соціальної трансформації проявляє себе по-різному у різних регіонах світу, де відбувається злам традиційних цінностей і обирається курс на модернізацію, вестернізацію [8, с. 11]. На означені тенденції звертає увагу відомий британській соціолог З. Бауман, на переконання якого невід'ємною частиною процесів глобалізації є наростаюча просторова сегрегація, відділення та відчуження. Неотрайбалістські та фундаменталістські тенденції, що відбивають і виражають досвід людей, що відчувають на собі вплив глобалізації, – такі ж «закононароджені діти» останньої, як і «гібридизація» верхівкової культури – культури на глобалізованій вершині соціальної піраміди [9, с. 12].

Значно диверсифіковані етнічні групи, що проживають на території України, й за конфесійним фактором. Якщо на 1 січня 2014 р. в Україні було зареєстровано 35646 громад, то 2015 р. їх вже було 33781, після цього починається поступовий зріст до 34183 у 2016 р. та 34385 протягом 2017 р. [6]. Що ж до регіонального розподілу, то найбільше релігійних організацій зосереджено у Львівській області – 2928, більше половини з яких (1503) – греко-католицькі церкви. Православні у цій області представлені в основному Київським патріархатом (265) та Автокефальною Церквою (228), Московському патріархату тут

належить 19 храмів. Друге місце посідає Вінницька область, де налічується 1893 зареєстрованих, діючих громад, і ще 222 є незареєстрованими. З великим відривом домінує УПЦ (МП) – 716 храмів, далі йдуть римо-католики (85), УПЦ КП (80) та неопротестантські громади євангельського спрямування (76). На третьому місці знаходиться Закарпаття, де офіційно функціонують 1726 громад та ведуть свою діяльність без реєстрації ще 113. Конфесійне різноманіття тут має наступний вигляд: з невеликим відривом лідирує УПЦ (МП) – 585, далі йдуть греко-католики – 358, а вже за ними Реформаторська Церква (113), євангельські протестанти (111) та римо-католики (84) [10]. Щодо регіональних особливостей, то окрім Закарпаття слід наголосити й на Галичині. Регіональною церквою-лідером тут є УГКЦ (2868 храмів), 96% громад якої припадають на Тернопільську, Івано-Франківську та Львівську області. Менше за всіх храмів мають Сумська (184), Миколаївська (224) та Запорізька (247) області. Лідером за кількістю церков тут є УПЦ (МП) [11].

Як бачимо, сучасна Україна є поліконфесійною державою. Вже сам факт співіснування численних конфесій потенційно є каталізатором етнокультурної роз'єднаності й конфліктів. Спектр релігійних конфронтацій обумовлений затяжним міжправославним конфліктом, конфліктом між православною і греко-католицькою церквами, історично успадкованими суперечностями між православними і протестантськими конфесіями, протистоянням православних і мусульман у південних регіонах України, конфліктними відносинами між традиційними і нетрадиційними для України релігіями, культурами, сектами, іноземними місіями. Крім того, об'єктивним наслідком етноконфесійної регіоналізації стає формування територій домінування однієї з церков не лише в духовному, етнокультурному, а й у політико-правовому сенсі. Така роз'єднаність церков відображає етнокультурну сегментованість українського суспільства.

До того ж гіперболізація регіональних етнокультурних чинників, політизація мовних питань етнічних груп та етноконфесійних проблем відбувається на тлі жорсткої конкуренції націоналістичної, ліберальної і соціал-демократичної ідеології.

Отже, окреслені реалії етнокультурного різноманіття підкреслюють традиційну поліетнічність України, однак не дають можливості назвати вітчизняне суспільство мультикультурним.

М. Контос пише, що мультикультурне суспільство – це не просте співіснування індивідів, що мають різне етнічне походження, але соціальна система, у рамках якої етнічні соціальні структури є частиною соціальних структур суспільства [12, с. 89]. На переконання І. Семененко, мультикультуралізм слід розглядати як політичну ідеологію і як соціальну практику, яка організовує і підтримує загальний для держави простір політичної та соціальної комунікації. Така культура, що включає в себе різноманіття культур, може виникати тільки в результаті їхньої взаємодії і повинна підтримувати особливості кожної з них. Для тих, хто звик розглядати культуру як більш-менш однорідне ціле, ідея культури, до складу якої входить велика кількість культур, може уявлятися непослідовною, дивною. Але в дійсності така культура і характерна для суспільства, де існує культурне різноманіття [13, с. 59]. Отже, мультикультуралізм можна визначити як ідеологічну концепцію та соціальну практику етнокультурно диверсифікованого суспільства, спрямовану на офіційне визнання та реальне забезпечення прав меншин як на суспільному, так і на державному рівні, а також на підтримку відтворення й розвитку різних культурних систем.

У свою чергу, в Україні етнокультурне різноманіття спостерігається як стан етнічної «мозаїчності» зі слабкими чи конфліктними горизонтальними зв'язками між різними етнічними групами. Адже в Україні процеси глобалізації відбуваються паралельно з процесами етнічної сепарації і дисперизації. На них накладаються процеси етнорегіоналізації та конфесійного розмежування, що створює протилежно спрямовані вектори етнічного розвитку – як інтеграційні, так і дезінтеграційні. При зростанні соціальної напруги етнокультурна згуртованість посилюється.

Як вказує О. Кривицька, Україна являє собою нетиповий за європейськими мірками зразок держави з неповторними ознаками системи етнічних кордонів, що проявляється у наступному: 1) етнічна карта України складається як з дисперсних, так і з компактних груп, що може бути підставою для вимог як для національно-культурної, так і для національно-територіальної автономії; 2) кількісно найбільший етнос – українці – мають дискримінований статус рідної мови; 3) асиміляційну загрозу являє собою не етнічна більшість, а етнічна меншість – росіяни: йдеться про асиміляцію у російську культуру; 4) зосередження основних продуктивних сил в регіонах, де домінує культура (мова) національної меншини; 5) суспільно-політичне розчленування має виразний регіональний вимір [14]. Такі риси етнокультурного простору сформувались через «наздогоняючий» розвиток України як національної держави, хоча деякі з них (зокрема, дискримінований статус української мови) останнім часом втрачають свою актуальність. Однак варто констатувати, що відновлення української державності, яке відбувалося в умовах виникнення у розвинутих країнах світу постмодерної реальності, з притаманною для неї «детериторіалізацією» та денацифікацією особистісного культурного світу, за логікою вимагало та вимагає втілення принципу «територіалізації»: наповнення новоутвореного простору новим єдиним змістом, що актуалізувало б пошук національної ідеї.

Д. Вовк підкреслює, у розвитку України відбулося накладання у часі та просторі процесів модерну та постмодерну. Постмодерн вимагав закріплення плюральності та діалогічності від країни, що намагалася

залишитися суб'єктом процесів світосистемної інтеграції, глобалізації, але розбудова державності вимагала центрованої логіки модерну. Співіснування, нашарування та конфлікт протилежних принципів структурування простору віддзеркалювала і внутрішня регіональна та соціокультурна фрагментація країни, що демонструвала проблема формування національної ідентичності [15, с. 56].

Невідворотність окреслених проблем в умовах наздогоняючого розвитку підтверджує Р. Дженкінс, який констатує, що уніфікація – риса епохи модерну: уніфікуються речі, місця, процедури, інститути. Диверсифікованість – риса епохи постмодерну: диверсифікуються люди, об'єкти, практики, думки [16, с. 87]. Тобто унаслідок нерівномірності та асинхронності розвитку регіонів України виникла ситуація «допостмодерну», коли співіснують різні системи етнокультурних цінностей та світоглядів – від архаїчних до постмодерних, породжуючи етнокультурні, соціальні й регіональні конфлікти. Ситуація ускладнюється з огляду на процеси глобалізації, які ставлять під сумнів існування національних держав, етнокультур із відповідними ціннісно-нормативними системами, ставлячи їх у прекарне [17] (перманентно нестійке) положення.

Відповідно, в Україні проблематично розвивати мультикультуралізм у відповідь на націєбудівництво (В. Кимлічка [18]), адже сам цей процес знаходиться на початковій стадії, а для забезпечення національної інтеграції за умов збереження можливостей суспільного й приватного вираження індивідуальних і колективних відмінностей відсутні структурні передумови. Адже по своїй суті мультикультуралізм є політикою дискримінації більшості, що надломлює сам базис існування нації – культурну уніфікацію. Тому у ситуації, коли націєтворення прагне до загальної уніфікації й нівелювання культурного різноманіття, мультикультуралізм санкціонує контрольоване змішування культур, що базується на взаємоповазі, збереженні культурної специфіки, забезпеченні рівних можливостей брати участь у суспільному житті представників усіх етнічних груп, що сприяє їх інтеграції у громадянському суспільстві. В Україні означені процеси є змішаними і тому у соціумі створюються несприятливі перспективи щодо толерантного ставлення до етнічних спільнот.

Висновки. Українське суспільство на сьогодні є вельми диверсифікованим, а уповільнений процес створення уніфікованої політичної нації одночасно із дезінтеграційними та прекарізаційними тенденціями в етнокультурних спільнотах створює складності для реалізації мультикультурного вектору, який мав би стати основою державної політики та громадського дискурсу, забезпечуючи посилення процесів консолідації української нації. Подальші дослідження у цьому напрямку мають бути спрямовані на розкриття етнокультурного становища окремих спільнот для винайдення способів їх інтеграції в українське суспільство та його основні соціальні, економічні та політичні структури.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Висоцька Н. Концепція мультикультуралізму і питання естетики / Н. Висоцька // Питання літературознавства: Науковий збірник. – Чернівці: Рута, 2009. – Вип. 77. – С. 110-121. 2. Baker G. Planning and Organizing for Multicultural Instruction / G. Baker. – Addison-Wesley Publishing Company, USA, 1994. – 217 p. 3. Євтух В. Б. Етнічність: Енциклопедичний довідник / В. Б. Євтух. – Київ: Фенікс, 2012. – 396 с. 4. Національний склад населення України 2001 відповідно до перепису населення України 2001 року [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://pop-stat.mashke.org/ukraine-ethnic2001.htm> 5. Мельник С. Етнічне та мовне розмаїття України. Аналітичний огляд ситуації. Монографія / С. Мельник. – Ужгород: Полі-Прінт, 2010 – 164 с. 6. Національний склад населення України (1959-2001) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.uncpd.kiev.ua/uicpr/ukr/stat/census/01/01.pdf> 7. Головаха Є. Українське суспільство: вектори трансформації / Є. Головаха [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://dniprograd.org/2016/12/03/ukrainske-suspilstvo-vektori-transformatsii_51863 8. Ламажаа Ч. К. Региональные модели архаизации: масштабы и перспективы / Ч. К. Ламажаа // Новые исследования Тувы. – 2012. – № 2. – 11-29. 9. Бауман З. Глобализация. Последствия для человека и общества / З. Бауман. – М.: Издательство «Весь Мир», 2004. – 188 с. 10. Горевой Д. Релігійна мережа України: загальні тренди vs локальні особливості / Д. Горевой. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://risu.org.ua/ua/index/exclusive/social_studies/67367/ 11. Про річну статистичну звітність з питань державно-конфесійних відносин в Україні за 2016 рік (релігійні організації): Наказ Міністерства культури України від 29.03.2017 р. № 260 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://mincult.kmu.gov.ua/control/uk/publish/printable_article?art_id=245234272 12. Kontos M. Etnische Kolonien und multikulturelle Gesellschaft // Migration und Ausländerfeindlichkeit / Hrsg. G. Böhme, R. Ghakraborty, F. Weiler. Darmstadt, 1994. 13. Семенов І. Інтеграція інокультурних сообществ в развитых странах / І. Семенов // Мировая экономика и международные отношения. – 2006. – № 10. – С. 58-68. 14. Кривицька О. Дезінтегративна складова етнічної маркеризації України / О. Кривицька // Політичний менеджмент. – 2010. – № 2. – С. 80-97. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ipiend.gov.ua/uploads/pm/pm_41/kryvytska_dezinterhratyvna.pdf 15. Вовк Д.О. Мультикультуралізм як проблема ідеологічного вибору в Україні: конфлікт логіки «модерну» з «постмодерністською» риторикою / Д. О. Вовк // Актуальні проблеми політики. – 2013. – Вип. 48. – С. 50-58. 16. Дженкінс Р. Глобализация и идентичность: теоретический обзор / Р. Дженкінс // Человек. Сообщество. Управление. – 2007. – № 4. – С. 81-93. 17. Новіков Д. О. Pluralitas non est ponedata sine necessitate або місце теорій прекаріату у науці трудового права / Д.О. Новіков // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – 2015. – Вип. 34. – Т. 2. – С. 22-26. 18. Kymlicka W. Can Liberal Pluralism Be Exported? Western Political Theory and Ethnic Relations in Eastern Europe / W. Kymlicka. – Oxford: Oxford University Press, 2002. – 439 p.